

Fysische grondslagen radioprotectie

deel 1

dhr. Rik Leyssen
Fysicus Radiotherapie
Limburgs Oncologisch Centrum
rik.leyssen@jessazh.be

Fysische grondslagen radioprotectie

Wat is straling?

Gevaarlijk?

Radioactiviteit?

Bescherming?

Hoe mee omgaan in praktijk?

=> Wetenschappelijke achtergrond

Wat is straling?

- **Dagelijks in aanraking (radio,gsm,...)**
- **Niet direct waarneembaar met menselijke zintuigen (horen, zien,...)**
- **Bepaald soort straling is schadelijk =>**

Schrik,angst!?

- **Vergelijk met autorijden**

=> Wetenschappelijke achtergrond

Fysische grondslagen radioprotectie

H1: INLEIDING

H2: STRALING - RADIOACTIVITEIT

**H3: WISSELWERKING TUSSEN
STRALING EN MATERIE**

H4: STRALINGSEENHEDEN EN GROOTHEDEN

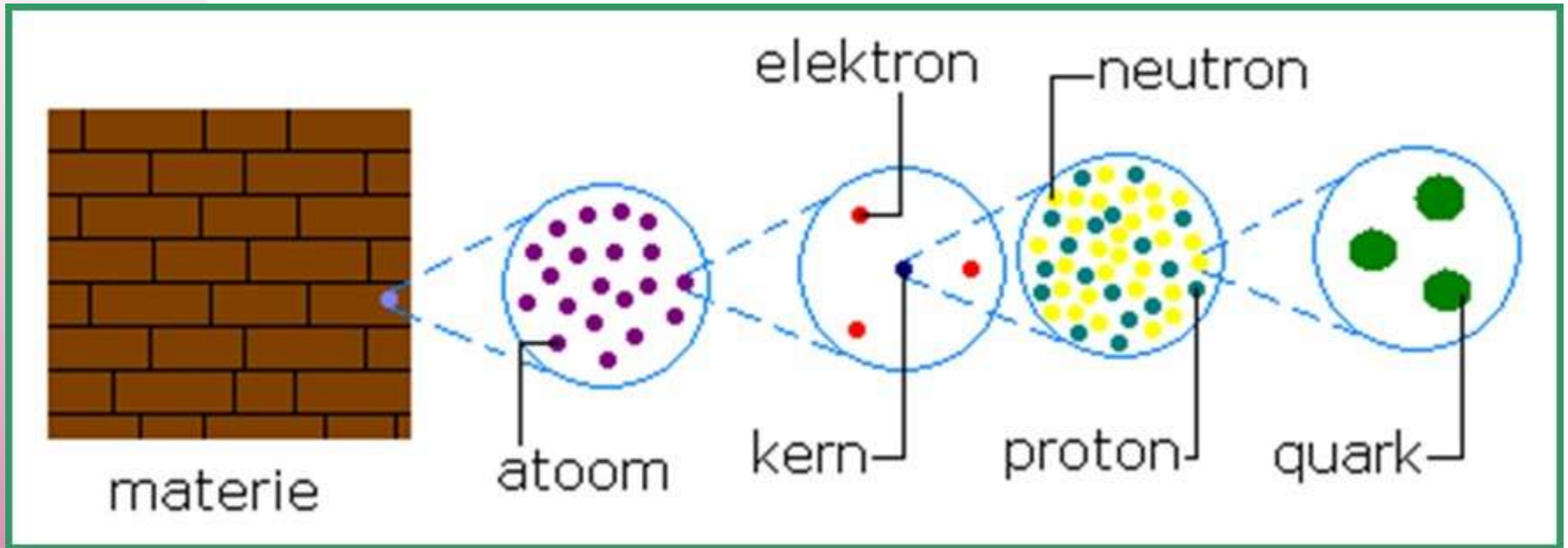
H1: INLEIDING

Straling:

- Niet direct waarneembaar
- Oorsprong op “atomair” niveau
- 1 miljardste meter = 1 nanometer
(zelfde verhouding aarde - tennisbal)
- Alle materie bestaat uit atomen
- Atomen zijn opgebouwd uit elementaire deeltjes

H1: INLEIDING

H1: INLEIDING

WATER

MOLECULEN (H₂O)

ATOMEN (H, O)

elementaire deeltjes (e, p, n)

...

H1: INLEIDING

ATOOM

ELEKTRONEN (e)

atoomkern

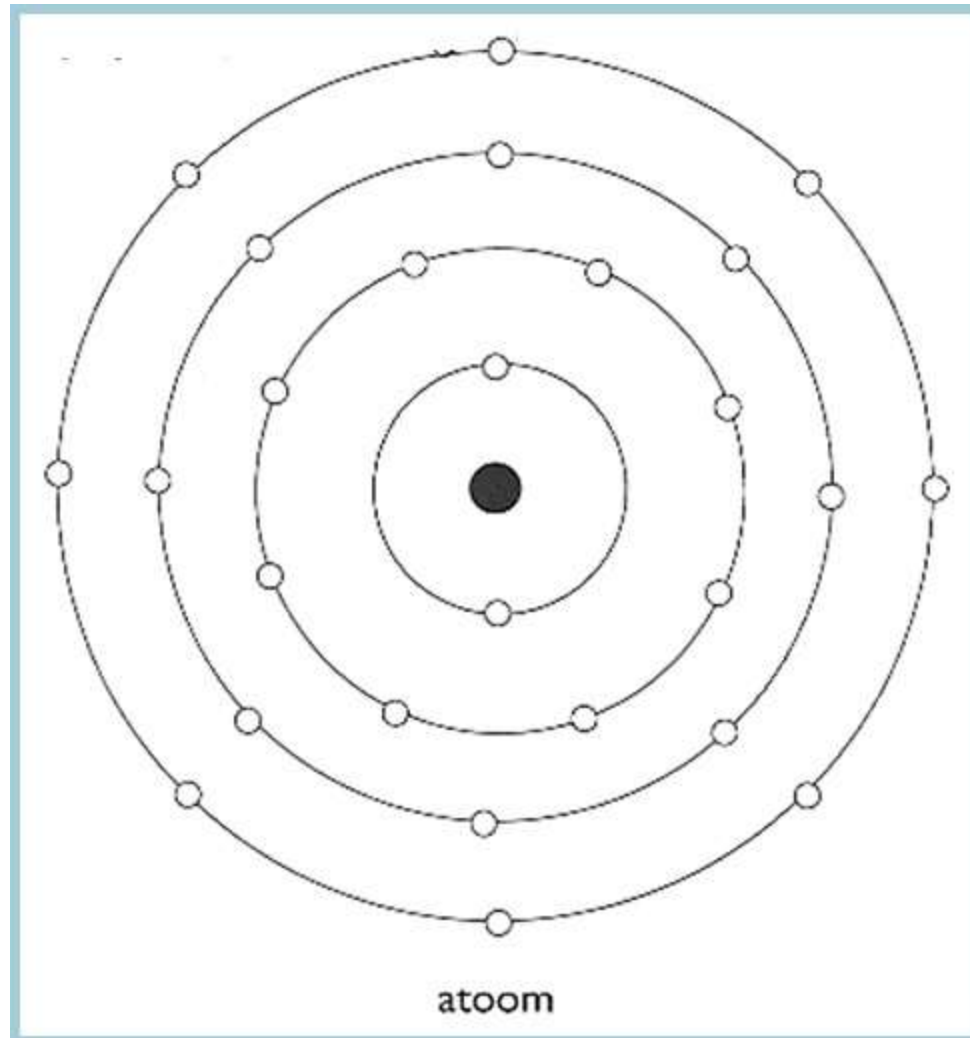
PROTONEN (p)

NEUTRONEN (n)

voorstelling atoomstructuur

voorstelling atoomstructuur

H1: INLEIDING

Atomen zijn bouwstenen voor materie rond ons heen

overzicht elementaire deeltjes

deeltje	rustmassa ^a	lading ^b
Proton (p)	1.0072765	+1
Elektron (e ⁻ , β ⁻)	0.0005486	-1
Neutron (n)	1.0086650	0
Positron (e ⁺)	0.0005486	+1
Foton	0	0

X 2000

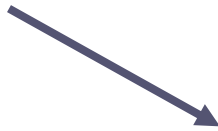
^a amu = $1.67 \cdot 10^{-27}$ kg   ^b e = $1.60 \cdot 10^{-19}$ C

!! > 99.9% van de massa zit in de kern !!

H1: INLEIDING

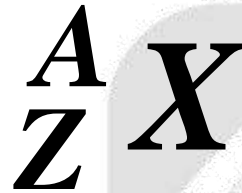
Protonen, neutronen en elektronen zijn bouwstenen voor atomen

samenstelling van het atoom

± 106 ≠ atoomsoorten (H, O, Tc, Po, ...)

atoomnummer (Z) = # protonen in de kern
(= plaats in tabel van Mendeljev)

massagetal (A) = totaal # deeltjes in kern
= # protonen + # neutronen

H1: INLEIDING

$\pm 106 \neq$ atoomsoorten (H, O, Tc, Po, ...)

THE PERIODIC TABLE

1 IA												13 IIIA	14 IVA	15 VA	16 VIA	17 VIIA	18 VIIIA
1 H 1.008 Hydrogen												5 B 10.81 Boron	6 C 12.01 Carbon	7 N 14.01 Nitrogen	8 O 16.00 Oxygen	9 F 19.00 Fluorine	10 Ne 20.18 Neon
2 Li 6.94 Lithium	2 Be 9.01 Beryllium																
3 Na 22.99 Sodium	4 Mg 24.31 Magnesium																
		3 IIIB	4 IVB	5 VB	6 VIB	7 VIIB	8 VIII	9 VIII	10 VIII	11 IB	12 IIB						
4 K 39.10 Potassium	20 Ca 40.08 Calcium	21 Sc 44.96 Scandium	22 Ti 47.88 Titanium	23 V 50.94 Vanadium	24 Cr 52.00 Chromium	25 Mn 54.94 Manganese	26 Fe 55.85 Iron	27 Co 58.93 Cobalt	28 Ni 58.69 Nickel	29 Cu 63.55 Copper	30 Zn 65.39 Zinc	31 Ga 69.72 Gallium	32 Ge 72.61 Germanium	33 As 74.92 Arsenic	34 Se 78.96 Selenium	35 Br 79.90 Bromine	36 Kr 83.80 Krypton
5 Rb 85.47 Rubidium	38 Sr 87.62 Strontium	39 Y 88.91 Yttrium	40 Zr 91.22 Zirconium	41 Nb 92.91 Niobium	42 Mo 95.94 Molybdenum	43 Tc (97.9) Technetium	44 Ru 101.07 Ruthenium	45 Rh 102.91 Rhodium	46 Pd 106.42 Palladium	47 Ag 107.87 Silver	48 Cd 112.41 Cadmium	49 In 114.82 Indium	50 Sn 118.71 Tin	51 Sb 121.76 Antimony	52 Te 127.60 Tellurium	53 I 126.90 Iodine	54 Xe 131.29 Xenon
6 Cs 132.91 Cesium	56 Ba 137.33 Barium	57 La 138.91 Lanthanum	72 Hf 178.49 Hafnium	73 Ta 180.95 Tantalum	74 W 183.85 Tungsten	75 Re 186.21 Rhenium	76 Os 190.2 Osmium	77 Ir 192.22 Iridium	78 Pt 195.08 Platinum	79 Au 196.97 Gold	80 Hg 200.59 Mercury	81 Tl 204.38 Thallium	82 Pb 207.2 Lead	83 Bi 208.98 Bismuth	84 Po (209) Polonium	85 At (210) Astatine	86 Rn (222) Radon
7 Fr 87 223.02 Francium	88 Ra 226.03 Radium	89 Ac 227.03 Actinium	104 Rf (261) Rutherfordium	105 Db (262) Dubnium	106 Sg (263) Seaborgium	107 Bh (262) Bohrium	108 Hs (265) Hassium	109 Mt (266) Meitnerium	Unamed Discovery 110 Nov. 1994	Unamed Discovery 111 Nov. 1994	Unamed Discovery 112 1996		Unamed Discovery 114 1999		Unamed Discovery 116 1999		Unamed Discovery 118 1999

ALKALI METALS   ALKALI EARTH METALS   HALOGENS   NOBLE GASES

LANTHANIDES

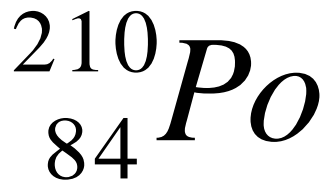
Ce 58 140.12 Cerium	Pr 59 140.91 Praseodymium	Nd 60 144.24 Neodymium	Pm 61 (145) Promethium	Sm 62 150.36 Samarium	Eu 63 152.97 Europium	Gd 64 157.25 Gadolinium	Tb 65 158.93 Terbium	Dy 66 162.50 Dysprosium	Ho 67 164.93 Holmium	Er 68 167.26 Erbium	Tm 69 168.93 Thulium	Yb 70 173.04 Ytterbium	Lu 71 174.97 Lutetium
Th 90 232.04 Thorium	Pa 91 231.04 Protactinium	U 92 238.03 Uranium	Np 93 237.05 Neptunium	Pu 94 244.06 Plutonium	Am 95 243.06 Americium	Cm 96 247.07 Curium	Bk 97 247.07 Berkelium	Cf 98 251.08 Californium	Es 99 252.08 Einsteinium	Fm 100 257.10 Fermium	Md 101 258.10 Mendelevium	No 102 259.10 Nobelium	Lr 103 260.10 Lawrencium

samenstelling van het atoom

± 106 ≠ atoomsoorten (H, O, Tc, Po, ...)

massagetal
atoomnummer **Symbol**

samenstelling van het atoom

$\pm 106 \neq$ atoomsoorten (H, O, Tc, Po, ...)

Atoom is neutraal geladen
 # protonen = # elektronen

ISOTOPEN

gelijk # protonen $\Rightarrow$ zelfde atoomsoort

verschillend # neutronen in de kern

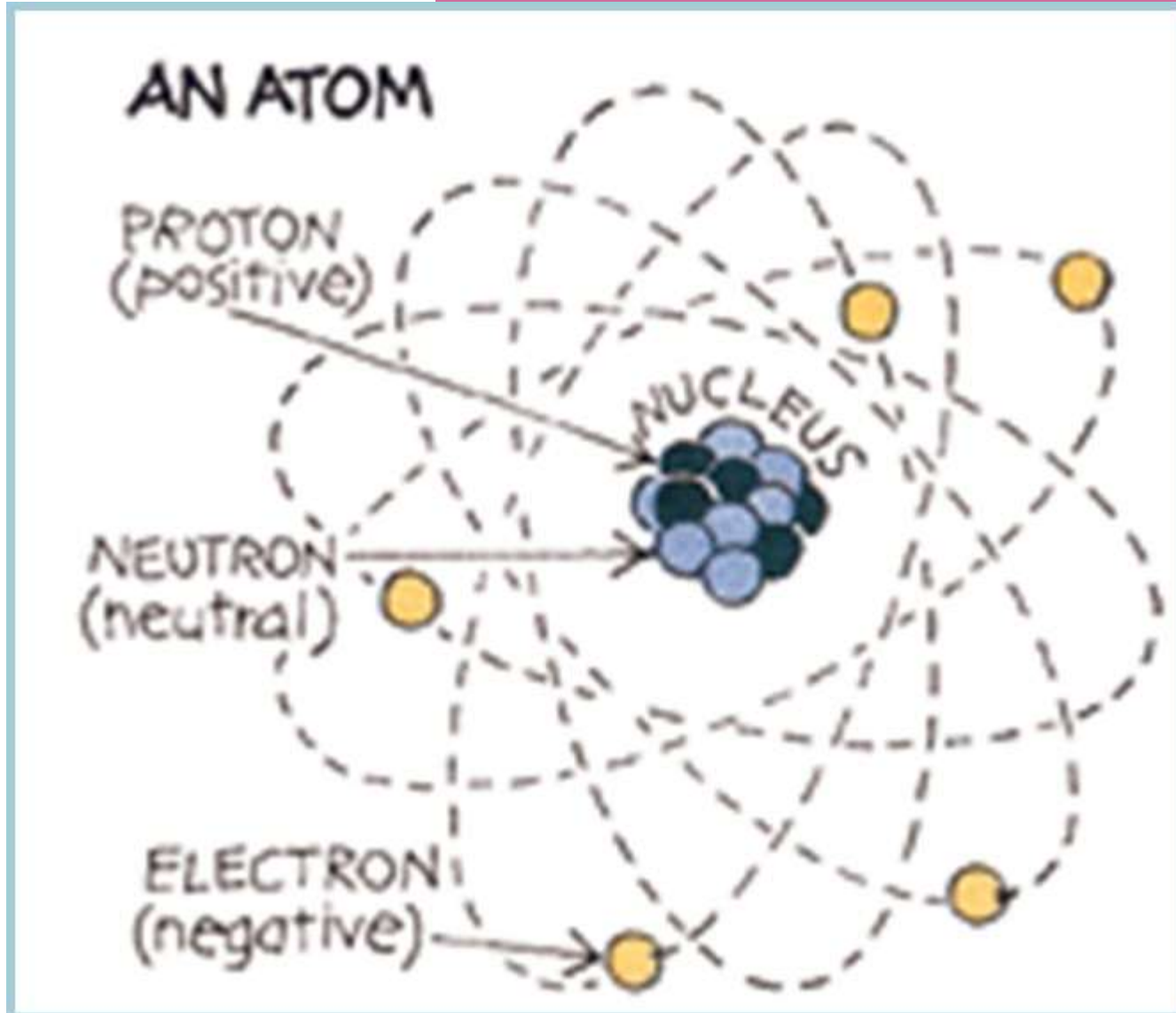
vb: ^{208}Po 84 protonen en 124 neutronen

^{209}Po 84 protonen en 125 neutronen

^{210}Po 84 protonen en 126 neutronen

overzicht atoommodel

Fysische grondslagen radioprotectie

H1: INLEIDING

H2: STRALING - RADIOACTIVITEIT

H3: WISSELWERKING TUSSEN
STRALING EN MATERIE

H4: STRALINGSEENHEDEN EN GROOTHEDEN

H2A: STRALING

- Wat is straling?

Vorm van energie-overdracht
zonder dat er direct contact is.

H2A: STRALING

- Wat is straling?

Vorm van energie-overdracht zonder dat er direct contact is.

- Energie:
beweging, warmte, kracht zetten,
breken,...
- Energie & contact: bal trappen

H2A: STRALING

- Wat is straling?

Vorm van energie-overdracht zonder dat er direct contact is.

- Zonlicht
- Infraroodverwarming
- Microgolfoven
- Röntgenstraling
- ...

H2A: STRALING

- Opdeling van straling:
  - Elektromagnetische straling en deeltjesstraling
  - Ioniserende straling en niet-ioniserende straling.

H2A: STRALING

Straling	Elektromagnetisch	Deeltjes
niet-ioniserend	radiogolven warmtestraling licht	komt nauwelijks voor
ioniserend	röntgenstraling γ -straling	α -straling β -straling protonen neutronen

H2A: STRALING

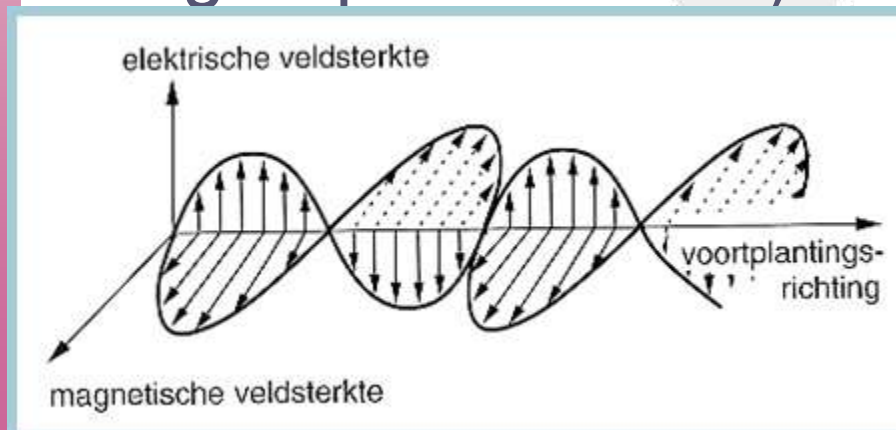
Straling	Elektromagnetisch	Deeltjes
niet-ioniserend	radiogolven warmtestraling licht	komt nauwelijks voor
ioniserend	röntgenstraling γ -straling	α -straling β -straling protonen neutronen

EM-STRALING

(Wetenschappelijk)

- vorm van **energietransport** wanneer een elektrische lading wordt versneld
- in de ruimte uitbreidende combinatie van een golfvormig **elektrisch** en **magnetisch** veld
- sinusvormige golven met een bepaalde **frequentie** (# trillingen per seconde) en **golflengte**

EM-STRALING

Deze vorm van energietransport stellen we voor de een **FOTON**.

Foton is “fictief” deeltje dat de energie overbrengt.

Bvb. Zon zendt warmtepakket uit (= foton)

Massa van foton is 0!

EM-STRALING

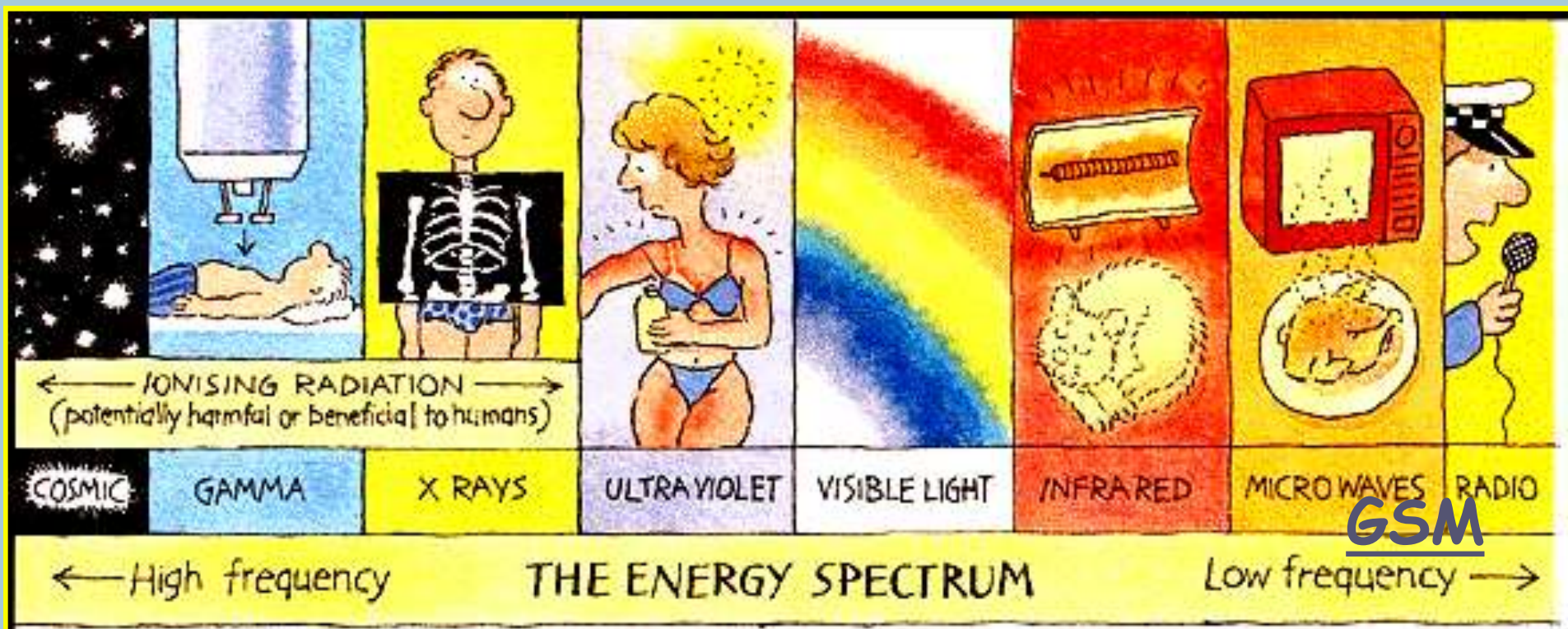
(Wetenschappelijk)

FOTON = aantal discrete verstoringen in de ruimte met een bepaalde energie E
= discreet pakketje (quantum) van EM energie

$$E_{\text{foton}} = hf \text{ (energie } \propto \text{ met frequentie)}$$

ELEKTROMAGNETISCH SPECTRUM

Hoge Energie

Lage Energie

← Korte golflengte

→ Lange golflengte

DEELTJESSTRALING

Straling

niet-ioniserend

Elektromagnetisch

radiogolven

warmtestraling

licht

ioniserend

röntgenstraling

γ -straling

Deeltjes

komt nauwelijks voor

α -straling

β -straling

elektronen

protonen

neutronen

DEELTJESSTRALING

- Wat is straling?

Vorm van energie-overdracht zonder dat er direct contact is.

- Volgens “definitie” geen echte straling want energie overdracht gebeurt via deeltjes
- Waarom wel? - Historisch
  - Vertoont eigenschappen van straling (Kwantummechanica)

DEELTJESSTRALING

Elementaire deeltjes: protonen, neutronen en
neutronen:

- α -straling, twee protonen en twee neutronen

- β -straling, elektronen *of* positronen
- Neutronenstraling
- Protonenstraling

(Benaming is historisch)

IONISERENDE STRALING

Straling

niet-ioniserend

Elektromagnetisch

radiogolven

warmtestraling

licht

Deeltjes

komt nauwelijks voor

ioniserend

röntgenstraling

γ -straling

α -straling

β -straling

elektronen

protonen

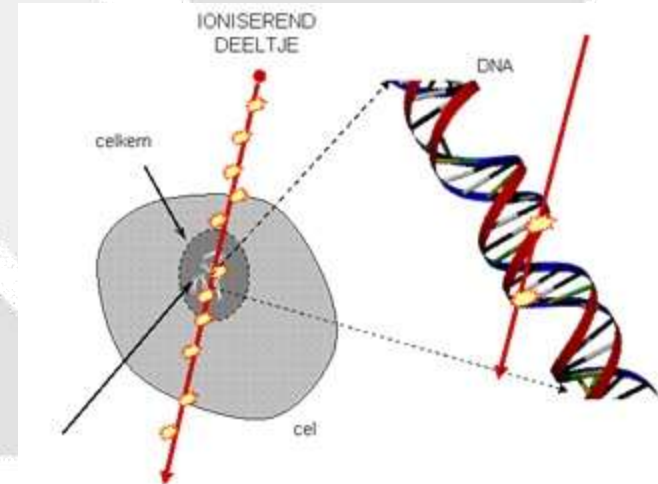
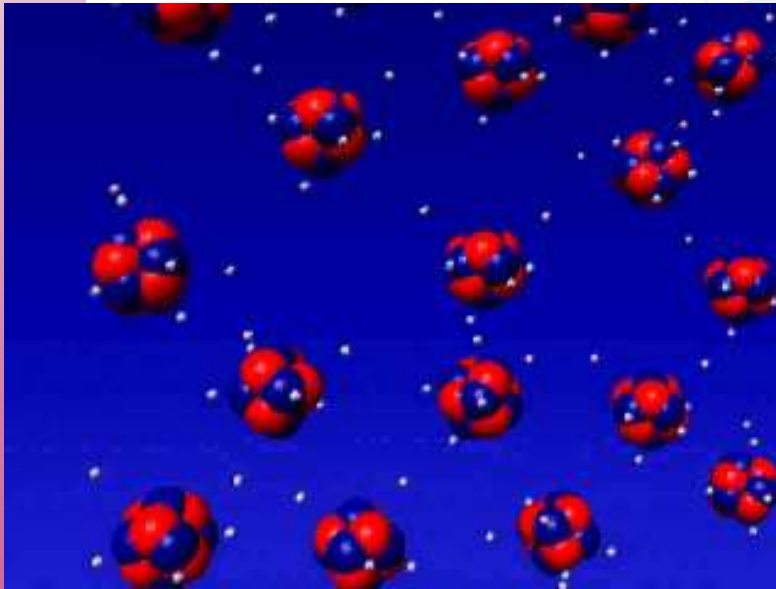
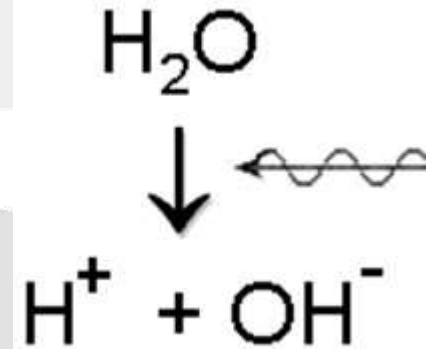
neutronen

IONISERENDE STRALING

= straling die in staat is *ionen* te vormen in materie waarop ze valt

ION = atoom met te weinig of teveel e^-
= elektrisch geladen atoom

IONISERENDE E-M STRALING

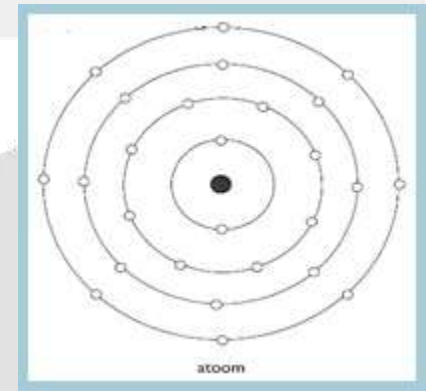
Straling	Elektromagnetisch	Deeltjes
niet-ioniserend	radiogolven warmtestraling licht	komt nauwelijks voor
ioniserend	röntgenstraling γ-straling	α-straling β-straling elektronen protonen neutronen

ioniserende (EM) straling

• γ -straling

- Oorsprong = verval van aangeslagen atoomkernen
- pure energie (1 energie)

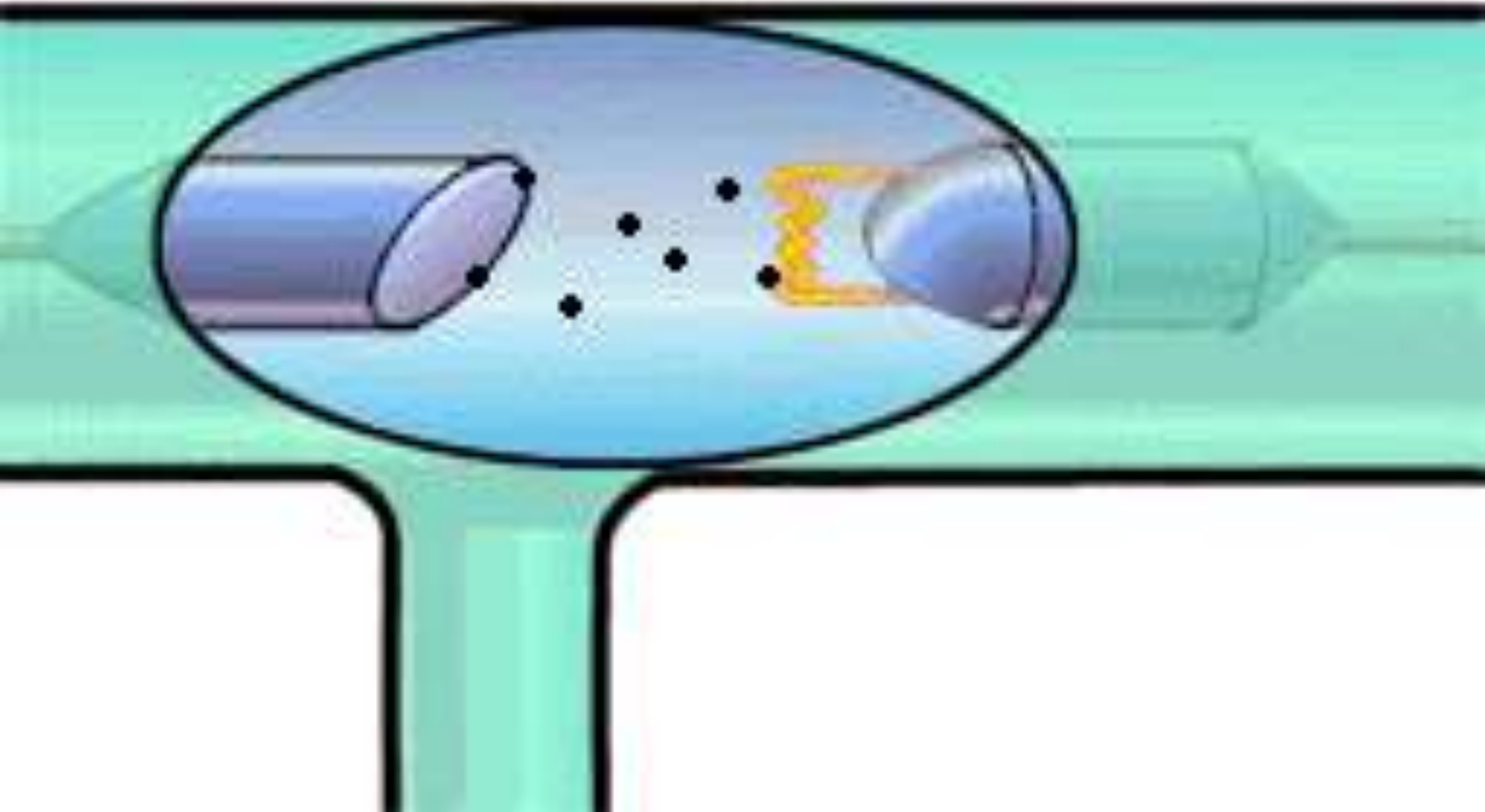

• röntgenstraling

- Oorsprong = interactie tussen elektronen en atomen
- Energie spectrum (meerdere energieën)

ioniserende (EM) straling

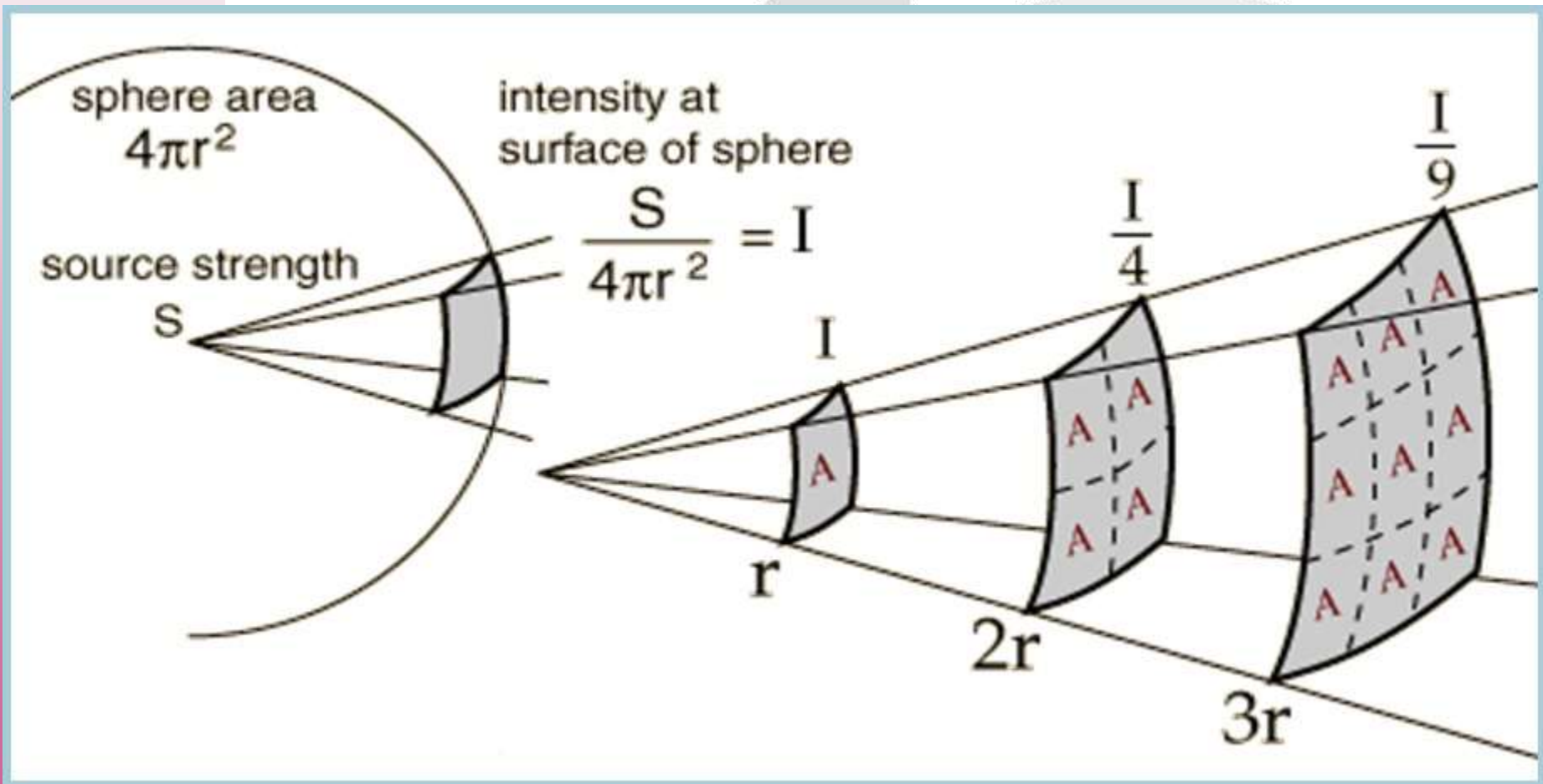
Belangrijke eigenschap van straling = Kwadratenwet.

**Hoe verder van de stralingsbron hoe minder straling => Logisch
Verband tussen intensiteit en afstand is KWADRATISCH**

Belangrijke eigenschap: KWADRATENWET

= intensiteit is omgekeerd evenredig met het **kwadraat van de afstand**

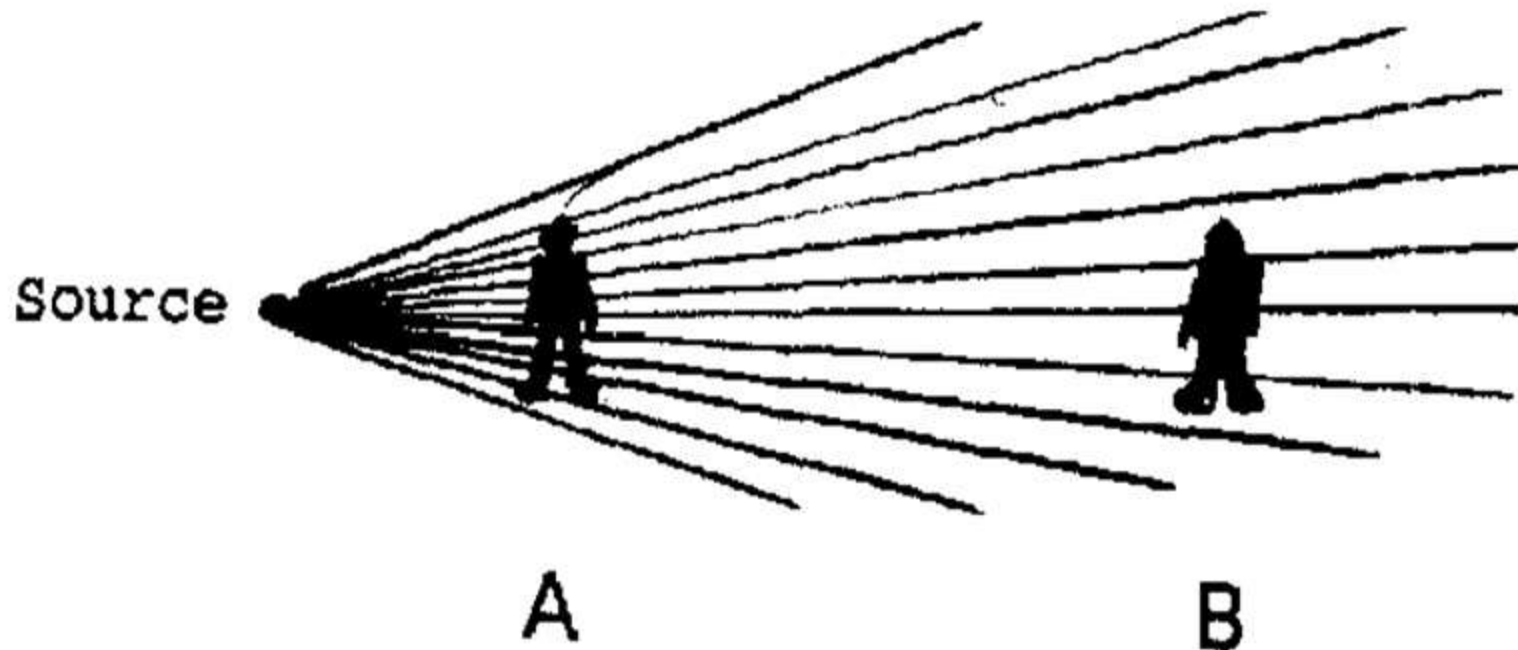

KWADRATENWET

= intensiteit ($\Delta E / \Delta t$) is omgekeerd evenredig met het kwadraat van de afstand

bv. als je 3x zover van de bron staat dan lijkt hij 9x zo zwak.

KWADRATENWET

= intensiteit ($\Delta E / \Delta t$) is omgekeerd evenredig met het kwadraat van de afstand

AFSTAND HALVEREN $\Rightarrow$ DOSIS $\times 4$!!!

belangrijkste stralingsbescherming principes

♠ TIJD

♠ AFSCHERMING

♠ AFSTAND

Stralingsbescherming

Tijd, afscherming, afstand

Actie: radioactieve bron van punt A naar punt B verzetten. Actie duurt 10 seconden en bron straalt met 10 dosiseenheden per seconde.

Opgelopen dosis = $10 \cdot 10 = 100$ dosiseenheden

Wat als we afstand verdubbelen met bvb. lange pincet maar actie duur dubbel zo lang (20s)?

**Opgelopen dosis = $10 \cdot 20 = 200$ dosiseenheden (langere tijd)
maar grotere afstand dus $2^2 = 4$ keer minder
= $200/4 = 50$ dosiseenheden**

Fysische grondslagen radioprotectie

H1: INLEIDING

H2: STRALING - **RADIOACTIVITEIT**

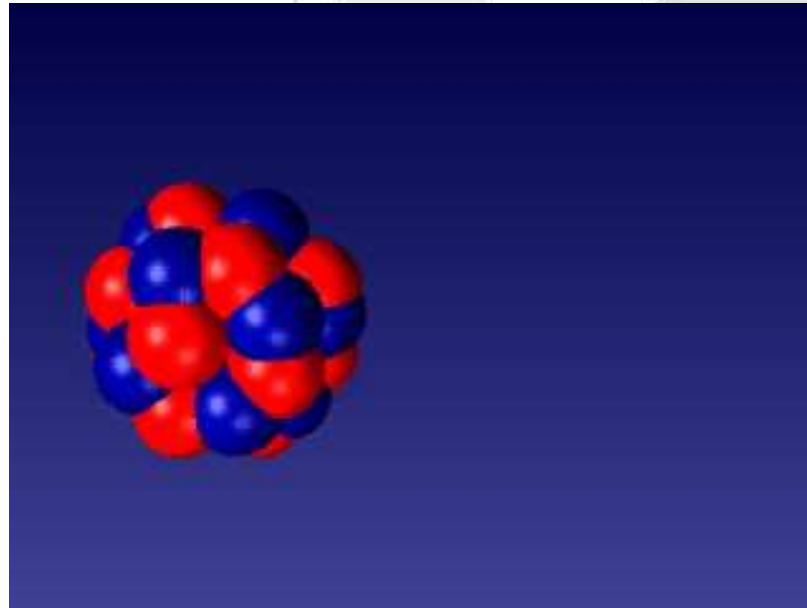
H3: WISSELWERKING TUSSEN
STRALING EN MATERIE

H4: STRALINGSEENHEDEN EN GROOTHEDEN

H2B: RADIOACTIVITEIT

= natuurlijk verschijnsel waarbij **onstabiele atoomkernen** een beter evenwicht bereiken door **ioniserende straling uit te zenden**

Marie Curie

Pierre Curie

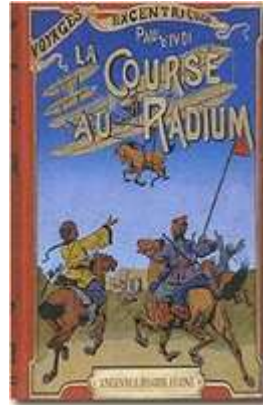
In het laboratorium:
extraheren van Radium

“Le Radium est bon pour tout ...”

Publiciteit voor radioactieve stoffen

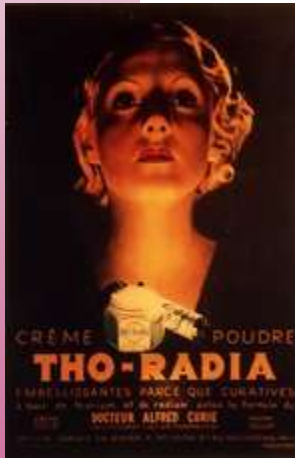
Science-fiction verhaal

Dieët-producten

Schoonheidsprodukten: ‘Stimulerende crèmes’

Schoonheidsprodukten: Make-up

Schoonheidsprodukten: ‘Stimulerende baden’

“Neem twee tabletten met een glas water vóór en na elke maaltijd. Om het meest effectieve effect te bereiken, dient ARIUM gebruikt te worden zoals aangegeven.”

“Zwakke Ontmoedigde Mannen!
Bruis over van levensvreugde door het gebruik van Radium”

NIET BEWUST VAN HET GEVAAR

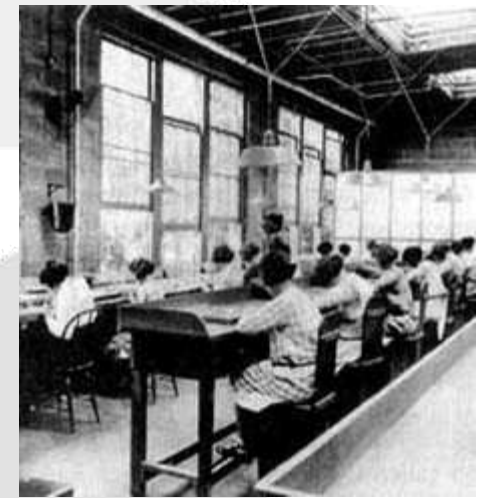
1920-1930

Schoenpasser
fluoroscoop

Extraheren van radium
met pipetten

De “radium-meisjes”
verven van horloges

1901-1920

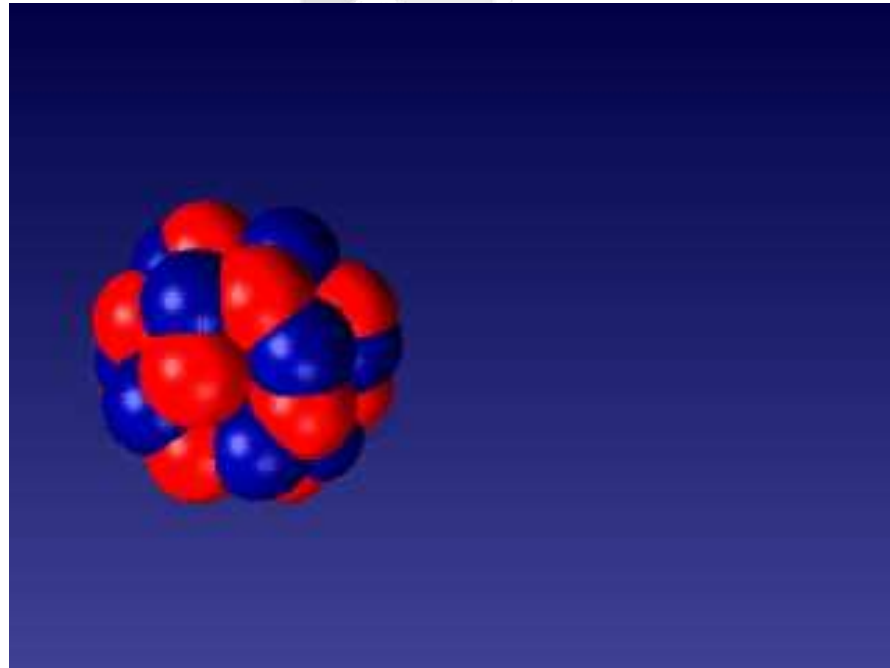
Beroepsmatige risico's van Radiumtherapie

H2B: RADIOACTIVITEIT

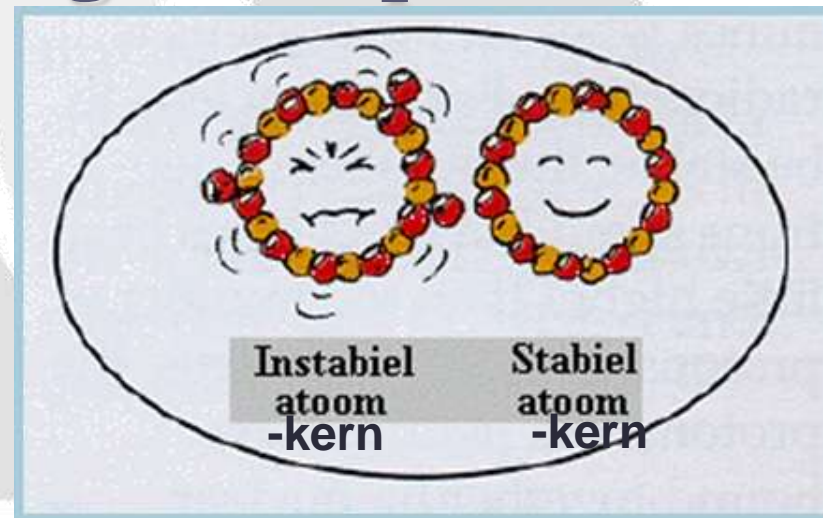
= natuurlijk verschijnsel waarbij **onstabiele atoomkernen** een beter evenwicht bereiken door **ioniserende straling uit te zenden**

RADIOACTIVITEIT

- *sterke kernkracht*: houdt kerndeeltjes samen
- *afstotende kracht*: tussen de protonen
- beide krachten in evenwicht bij een bepaalde verhouding van # protonen en # neutronen

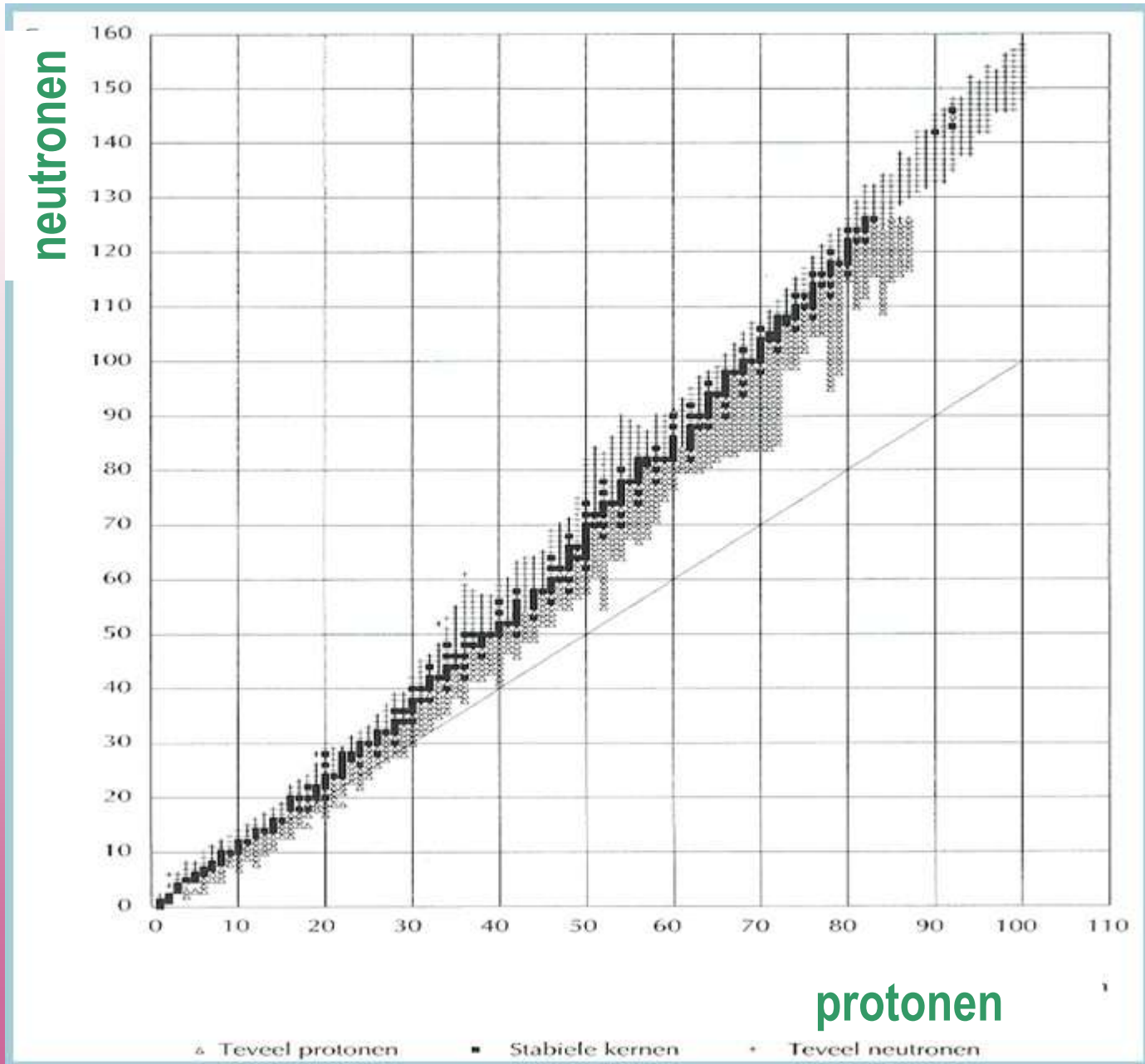

ISOTOPEN

gelijk # protonen $\Rightarrow$ zelfde atoomsoort
verschillend # neutronen in de kern

vb:	^{208}Po	84 protonen en 124 neutronen
	^{209}Po	84 protonen en 125 neutronen
	^{210}Po	84 protonen en 126 neutronen

ISOTOPENTABEL

α -straling

- twee protonen en twee neutronen

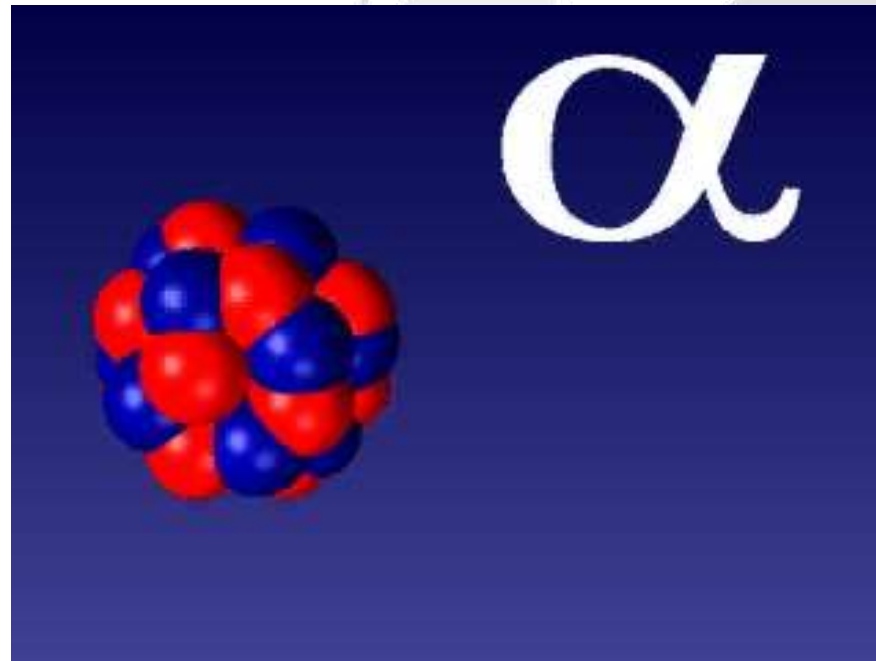
= Heliumkern ${}^4_2\text{He}^{2+}$

α -straling

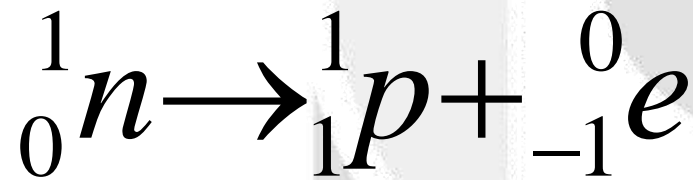
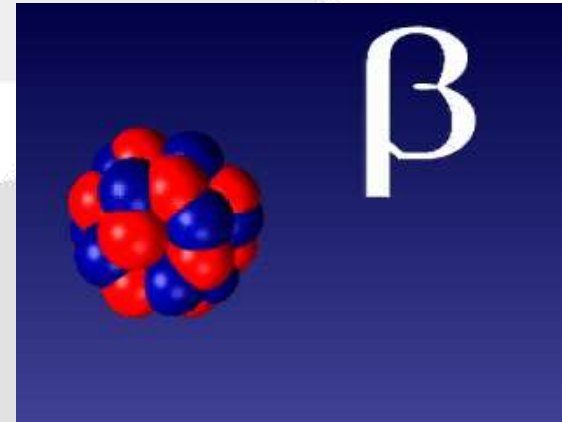
- relatief zwaar deeltje (≈ 4 amu)
- gering doordringvermogen
- eenvoudig tegen te houden

β^- -straling

- kernen met teveel **neutronen** zetten deze om in een **proton** en zenden een **elektron** (= β^- -straling) uit
- groter doordringvermogen dan alfa's, gezien de massa (1/2000 amu)

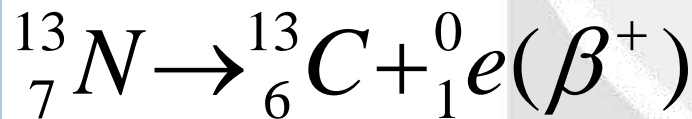
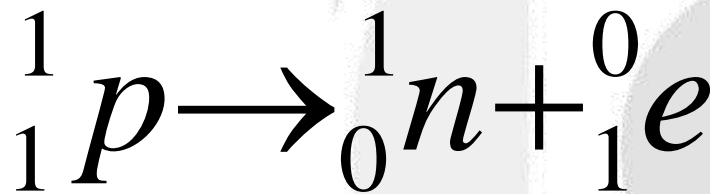

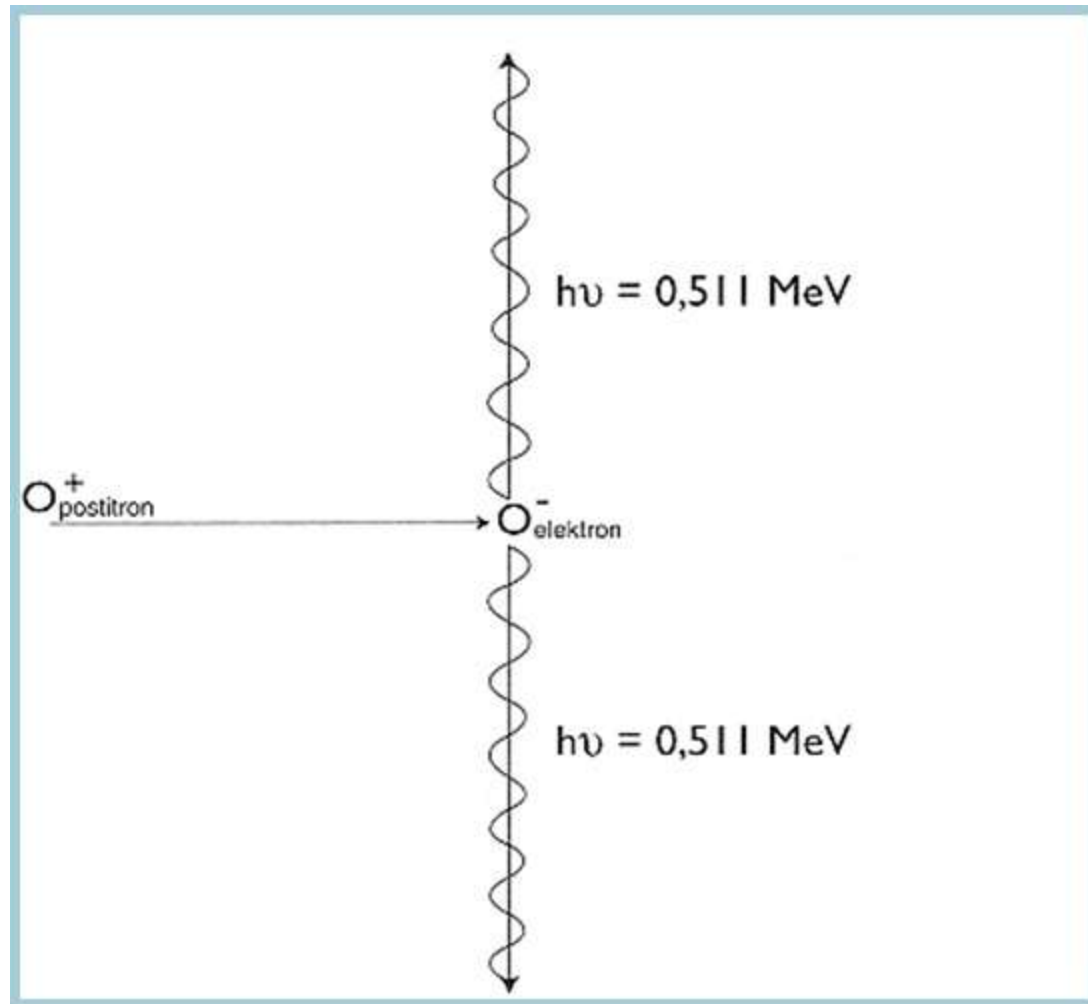
β^+ -straling

- kernen met teveel **protonen** zetten deze om in een neutron en zenden een **positron** ($=\beta^+$ -straling) uit
- annihilatie, basis voor PET

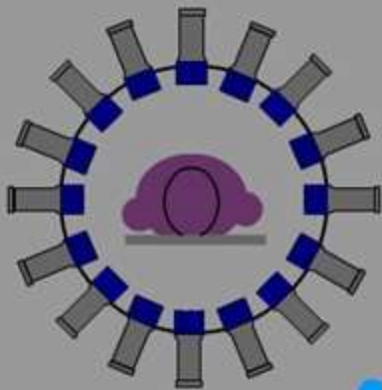
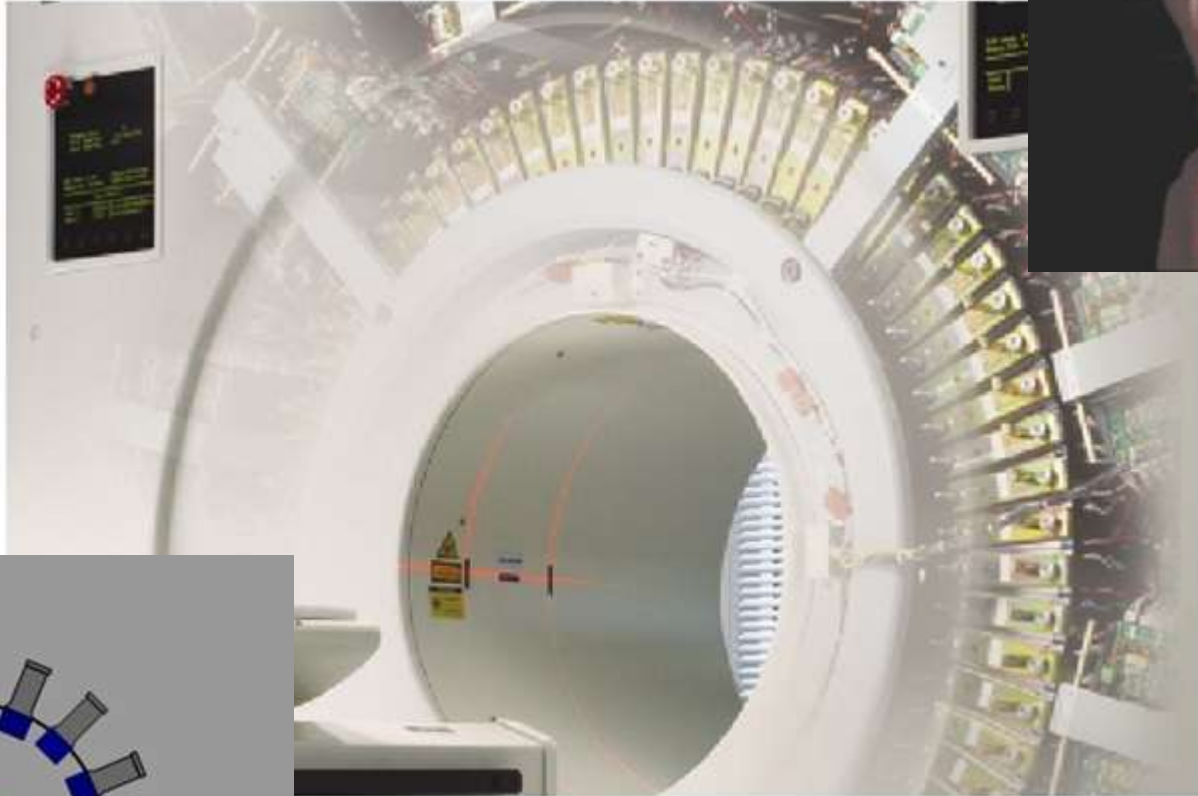

ANNIHILATIE

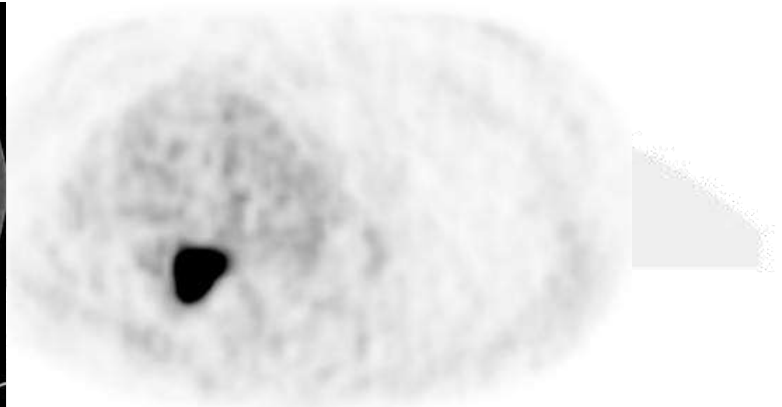
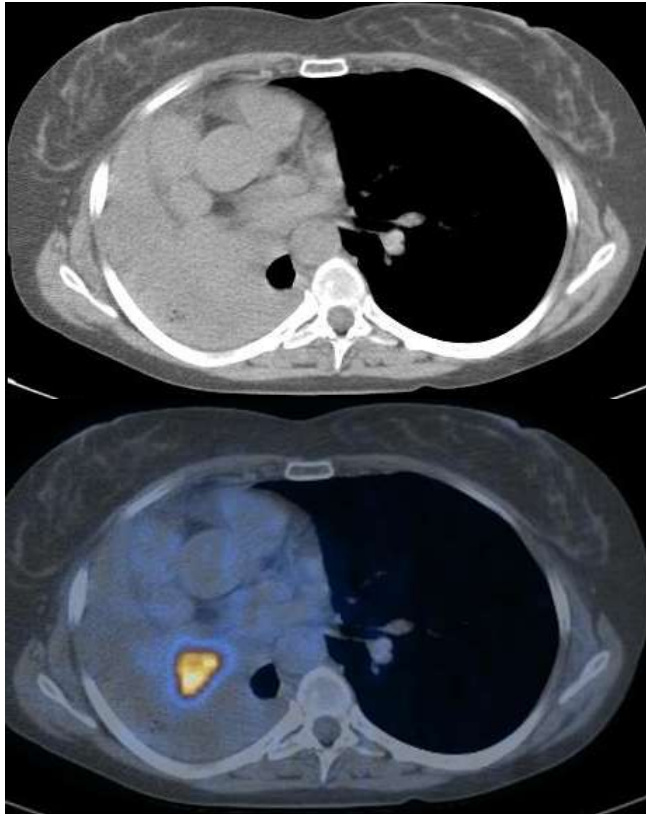
Positron Emission Tomografie

CT-PET Voorbeelden

TUMOR ??

NSCLC met atelectase

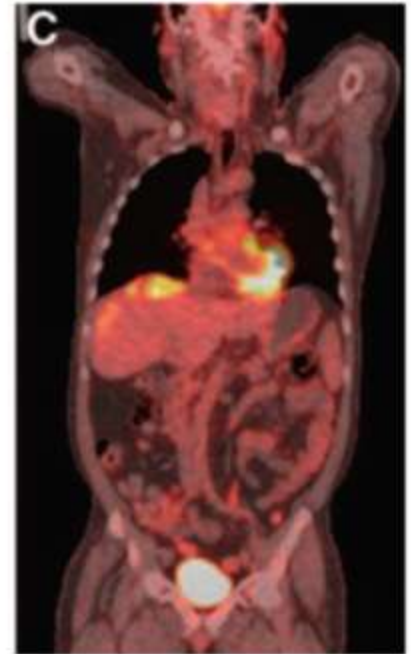
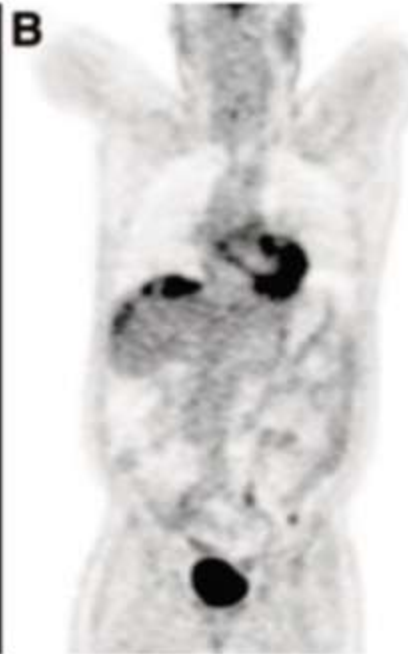
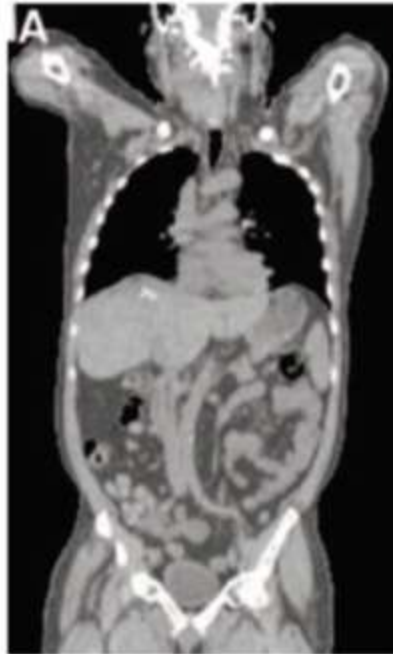
CT-PET Voorbeelden

Wb CT
(+ [contrast])

Wb PET

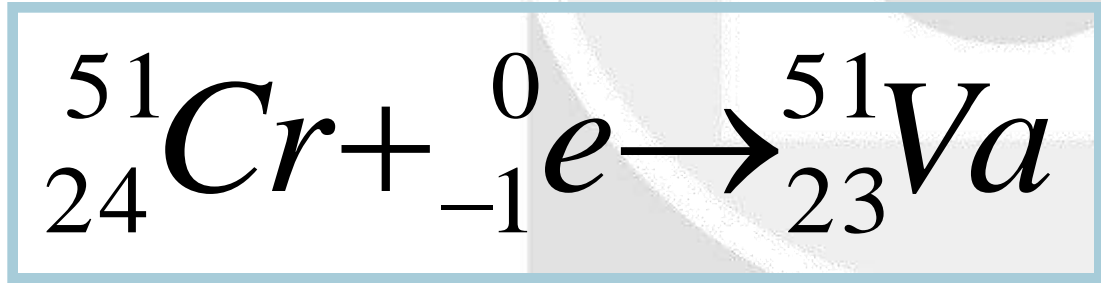
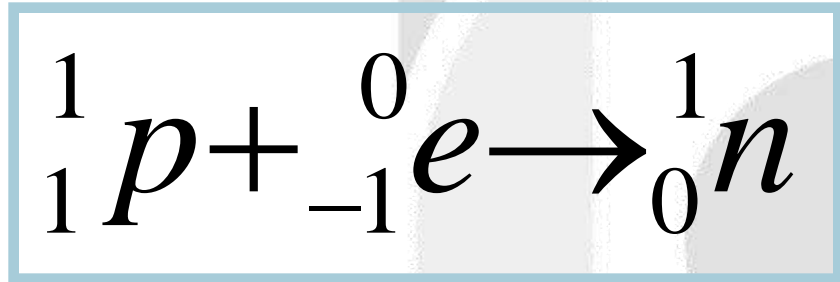
(CT for
Attenuation
correction)

Elektronvangst

- kern met teveel *protonen* vangt een elektron

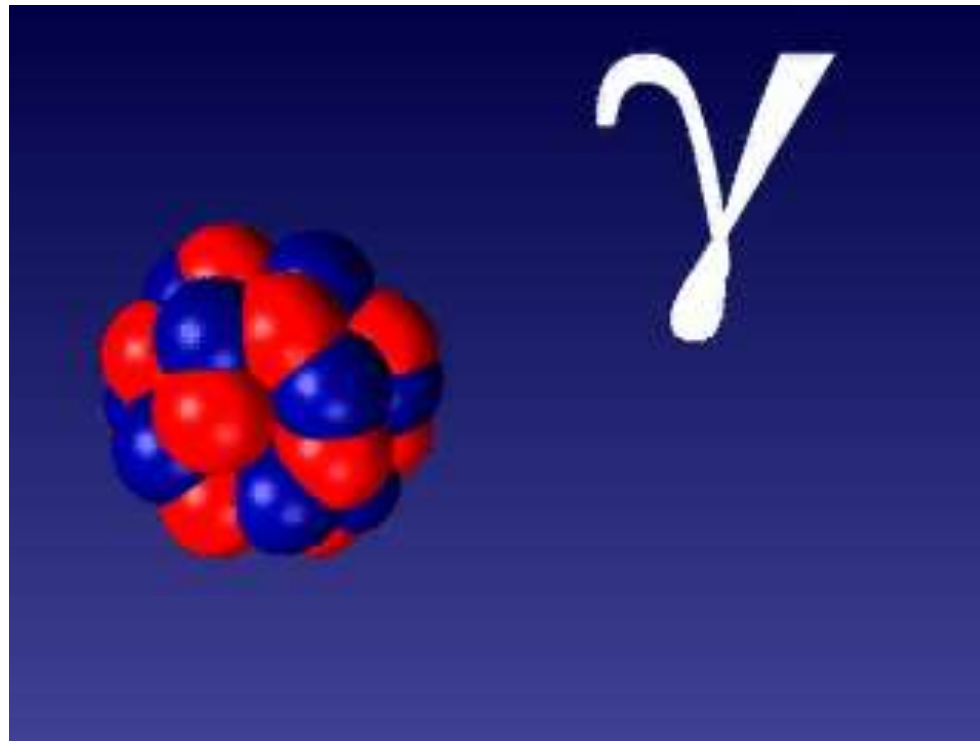
γ -straling

- na verval via alfa- of bètastraling blijft de atoomkern achter in een aangeslagen toestand, het teveel aan energie wordt uitgezonden via **gammastraling**
- groot energiegebied (100 keV - 25 MeV)
- groot doordringvermogen (geen massa)

γ -straling

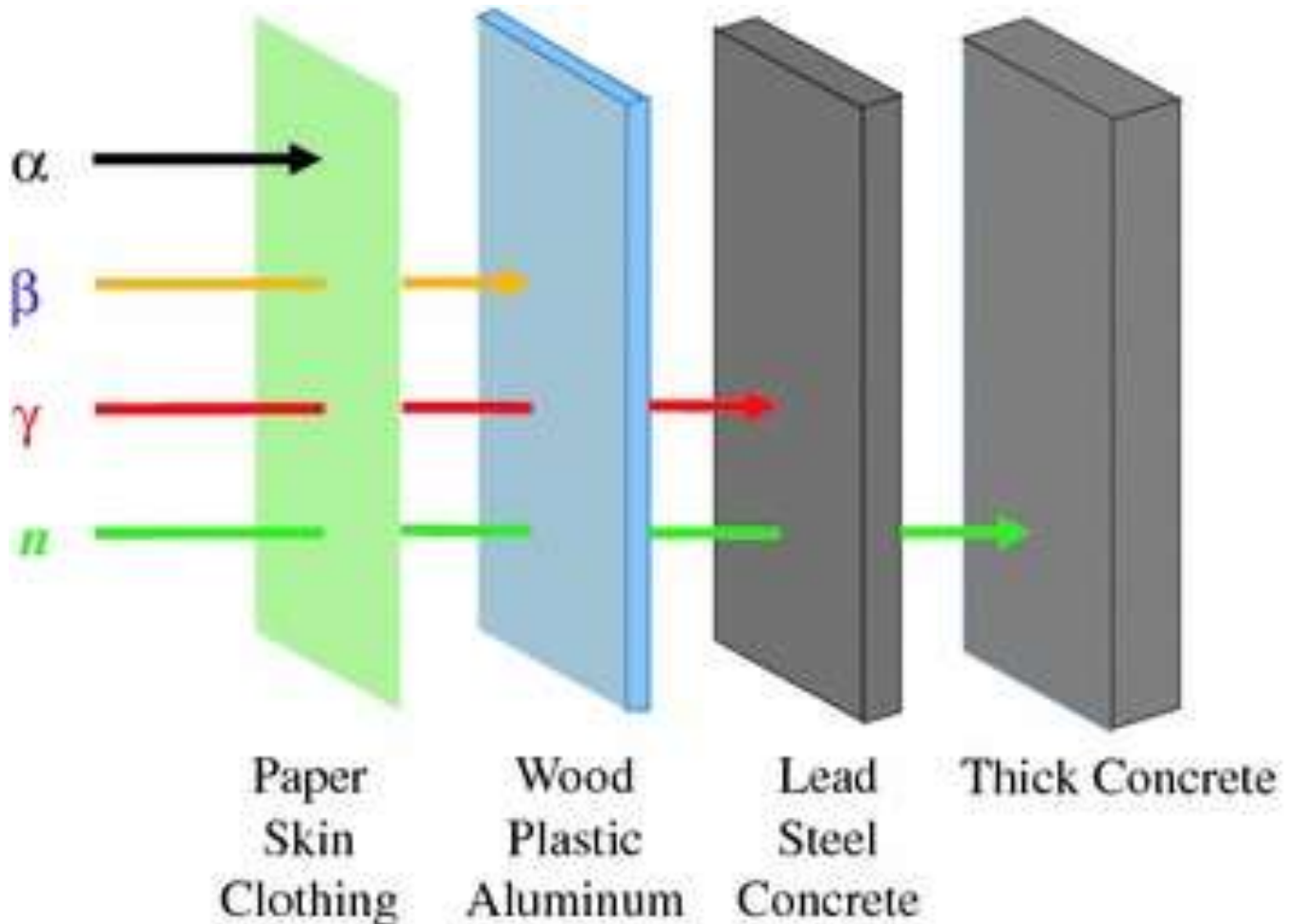
---

afscherming stralingssoorten

RADIOACTIEF VERVAL

- = instabiele atomen vervallen naar stabiele atomen door uitzenden van ioniserende straling
- toevallig en spontaan proces - *statistisch*
  - verval in een bepaalde tijdspanne is altijd hetzelfde
⇒ *exponentieel verval*
  - snelheid van verval wordt beschreven op twee manieren
vervalconstante (λ) of **halveringstijd ($T_{1/2}$)**

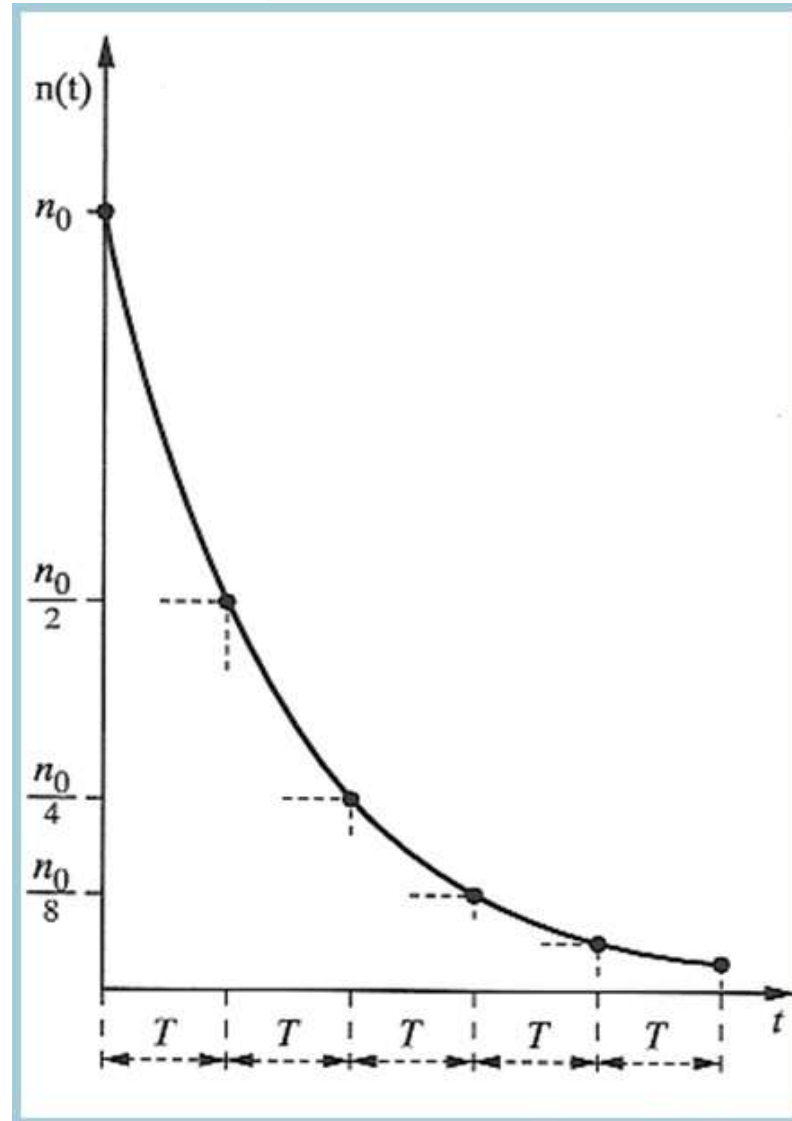
RADIOACTIEF VERVAL

$$N_t = N_0 * e^{-\lambda t}$$

$$N_t = N_0 * 2^{-t/T_{1/2}}$$

RADIOACTIEF VERVAL

HALVERINGSTIJD

Radionuclide	Fysische Halveringstijd
U-238 (uranium)	4.5 10^9 jaar
Cs-137 (cesium)	30 jaar
Po-210 (polonium)	138 dagen
Co-60 (cobalt)	5.3 jaar
I-125 (jodium)	60 dagen
Ir-192 (iridium)	74 dagen

fysische ↔ biologische halveringstijd

ACTIVITEIT

- = het aantal kernen dat per seconde vervalst van een stof
- berekening van activiteit tov kalibratiedatum

$$A_t = A_0 * e^{-\lambda t}$$

$$A_t = A_0 * 2^{-t/T_{1/2}}$$

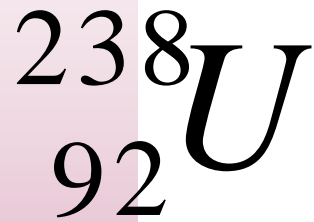

ACTIVITEIT

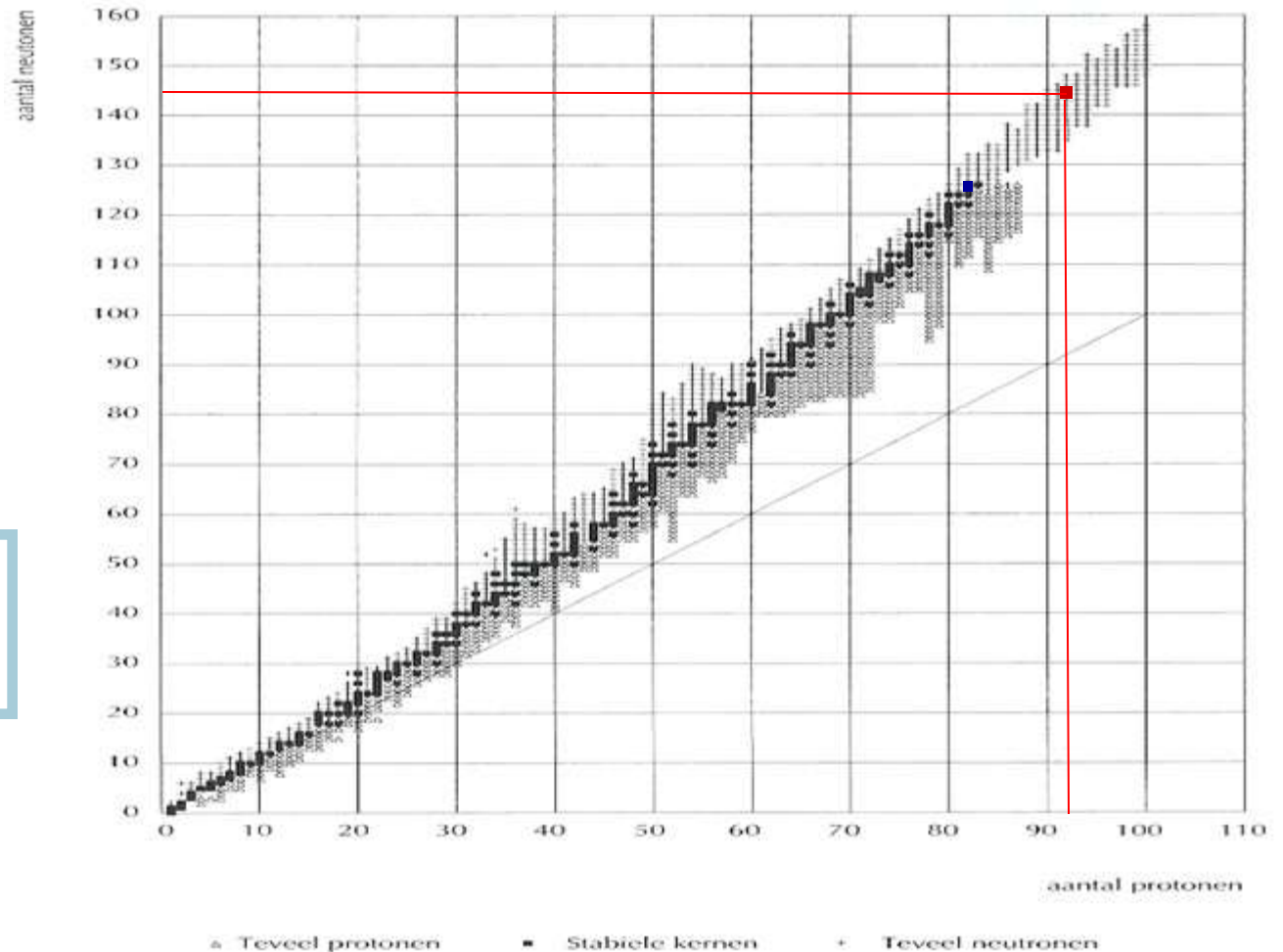

Vervalreeks U-238

92 protonen
146 neutronen

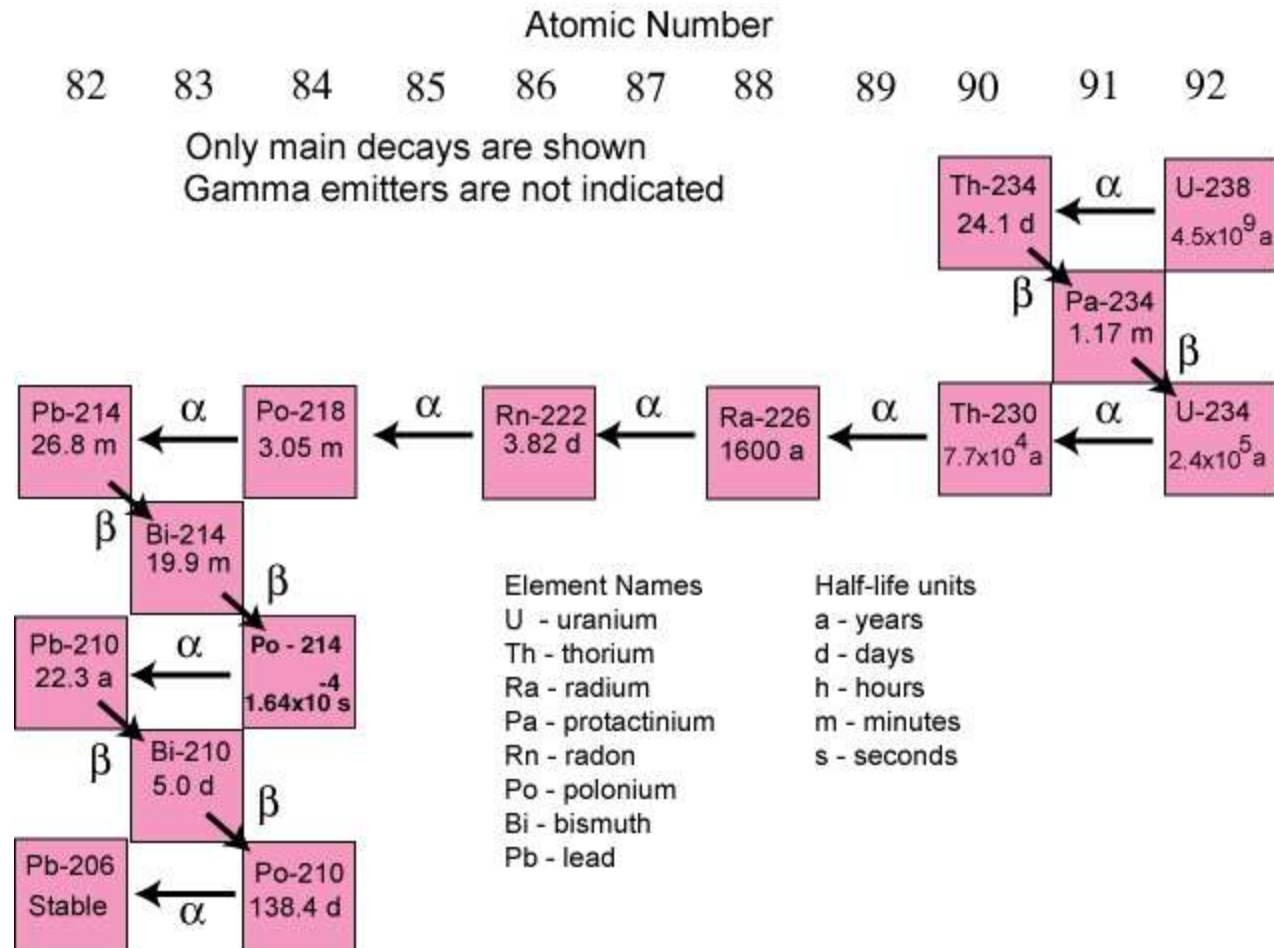

Vervalreeks U-238

The Uranium-238 Decay Chain

Leeftijd Aarde: 4,6 miljard jaar